

Жуләр НҮСЕЈНОВА
макистрант

РЕСПУБЛИКА АЛИ МӘКТӘБ КИТАБХАНАЛАРЫ ФОНДЛАРЫНЫН ГУРУЛУШУ ВӘ ОНУН ОХУЧУ ТӘЛӘБАТЫНА УЈҒУН ФОРМАЛАШМАСЫ

Охучуларын информасија тәләбатына вә сорғуларына ујғун даһа долғун китабхана фондунун јарадылмасы китабханаларын гаршысында дуран ән мһүм вәзифәләрдән биридир. Она көрә дә китабхана фондларынын комплекләшдирилмәси мәсәләси китабхана шүнаслығын ән вачиб вә мүрәккәб проблемләриндән бири кими даим гаршыда дурур. Бунлар фондун јарадылмасы вә инкишафы илә, онун оптимал һәчминин мүәјјәнләшдирилмәси, китабхананын вәзифәләри вә охучу марағына ујғунлуғу илә бағлыдыр. Мәлумдур ки, китабханаларын охучулара информасија, мәдәни-маариф, педагожи тәсиринын мәзмуну вә характери хејли дәрәчәдә онларын һансы китаб, журнал вә дикәр сәнәдләр фондуна малик олмасындан асылдыр.

Китабхана фондларынын комплекләшдирилмәси бахымындан али тәһсил мүәссисәләринин китабханалары өзләринин спесифик хүсусијәтләри илә дикәрләриндән фәрғләнир. Бу китабханаларын спесифик вәзијәтләри онула мүәјјән едилир ки, онлар тәдрис-тәрбијә просесини, елми-тәдғигат ишини вә профессор-мүәллим һејәтинин методики ишини тәмин едир. Бунлардан башға, али мәктәб китабхана фондлары тәләбәләрин елми дүңјәкөрүшүнүн, естетик, елми-техники бияикләринин инкишафына тәсир көстәрмәлидир.

Али мәктәбин вә елми-тәдғигат ишинин профилине ујғун оларағ тәһсил мүәссисәләринин китабхана фондлары илк нөвбәдә тәдрис әдәбијјаты вә әјани вәсаитләрлә даһа кениш комплекләшдирилир. Али мәктәб китабханалары ејни заманда өз фондунда рәсми, елми, елми-техники вә мәлумат нәшрләрини дә топлајыр. Бу китабханаларын комплекләшдирилмәсинин ән вачиб хүсусијјәти оху-

чуларын китаб тәминатынын јүксәк олмасыдыр. Белә ки, мувафиг гәјдалара көрә али мәктәб китабханаларында һәр тәдрис фәнни үзрә әсас тәдрис әдәбијјатынын бир чилдинин тәләбәләрин сајына көрә 1:1 нисбәти вә әлавә әдәбијјат үчүн 1:2 нисбәти нормал һесаб едилир.¹

Гејд едилмәлидир ки, совет али тәһсил мүәссисәләринин китабхана фондларынын комплекләшдирилмәси нормаларыны мүәјјән едән белә гәјда вә әсаснамәләр Азәрбајчан Республикасы али мәктәб китабханалары үчүн дә әсас норматив сәнәдләр олмушдур. Белә ки, 90-чы илләрин әввәлләринә гәдәр Азәрбајчан Республикасы совет дәвләтинин тәркиб һиссәси кими мөвчуд олмуш вә онун ганунлары илә ишләмишдир. Тәбии оларағ о, бүтүн фәалијјәт сәһәләриндә олдуғу кими китабхана ишинин тәшкилиндә дә фондун комплекләшдирилмәси мәсәләләриндә федерал дәвләтин мувафиг ганунларына, гәјдаларына вә норматив сәнәдләринә әсасланырды.

Тәәссүф ки, белә норматив сәнәдләр республикамызда мувафиг сәһәнин идарәетмә органлары тәрәфиндән бу күнә гәдәр ишләнмәмишдир. Шүбһәсиз ки, белә норматив сәнәдләрин мүәсир дөврүн реаллыларынын нәзәрә алынмасы илә ишләнмәси олдуғу вачибдир.

Мәлум олдуғу кими, Азәрбајчан али мәктәб китабханалары әсасән совет һакимијјәти илләриндә јарадылмышдыр. Республикамыз өз мүстәғиллијини елан етдији дөврдә Азәрбајчанда 17 али мәктәб вә бир о гәдәр дә онун китабханалары фәалијјәт көстәрирди.² Сонрақы илләрдә али мәктәбләрин вә онларын филиалларынын сајы сүр'әтлә артмаға башламышдыр. Белә ки, 1994-чү илдә артығ республикамызда 18 дәвләт али мәктәби вә онун 6 филиалы фәалијјәт көстәрмиш, 6 1998-чи илдә исә онларын сајы 28 дәвләт, 17 өзәл али тәһсил мүәссисәсинә чатмышдыр. Китабханаларын сајы артдығу онларын фондунун миғдары да сүр'әтлә чоғалмышдыр.¹

Бир факты да гејд етмәк лазымдыр ки, республика али мәктәб китабханаларынын фондунда сахланылан әдәбијјатын үмуми миғдары һаггында там вә дәғиғ статистик мәлумат бу күнә гәдәр рәсми сәнәдләрдә дөрч олунмамышдыр.

Ејни заманда, ара-сыра дөрч олунмуш мәғаләләрдә дә республиканын али мәктәб китабханаларынын фонду һаггында һеч бир үмуми мәлумат верилмәмишдир. Апардығымыз арашдырмалар нәтижәсиндә мүәјјән олмушдур ки, республиканын 19 али мәктәб китабханасынын үмуми фонду 16.757.838 нүсхәдән ибарәтдир вә буларын 5,5 миллән

нүсхәдән чохуну мүхтәлиф елм сәһәләринә даир әдәбијјат, 3,6 милјон нүсхәдән чохуну дәрсликләр, јердә галаныны исә бәдии, елми-күтләви, харичи әдәбијјат вә дикәр материаллар тәшкил едир.

Республиканын ән ири али мәктәбләринин вә онларын елми китабханаларынын 1998-чи илә олан һесабат мә'луматларына әсасән демәк олар ки, М.Ә.Рәсулзадә адына Бақы Дөвләт Университетинин елми китабханасындан башга галан дөвләт али мәктәб елми китабханаларынын үмуми фонду јарым милјон нүсхәдән чохдур. Республиканын ән гочаман али тәһсил очағы олан БДУ-нун елми китабханасынын фонду исә 2 милјон нүсхә тәшкил едир. Республиканын бүтүн али мәктәб китабханаларына елми-методики рәһбәрлији һәјата кечирән БДУ-нун елми китабханасынын фондунда Азәрбајчан вә рус дилләриндән башга 15 харичи дилдә әдәбијјат вар. Елми китабханада XVII-XVIII әсрләрин 600-ә гәдәр надир китабы вә XIII-XV әсрләрин гәдим шәрг әлјазмалары мүһәфизә едилир.

90-чы илләрә гәдәр бу китабхана һәр ил ССРИ-дә вә харичи өлкәләрдә нәшр едилән 870 адда гәзет вә журнал, мүхтәлиф елм сәһәләринә даир әдәбијјат алырды.³ Она көрә дә БДУ елми китабханасынын фонду республика али мәктәб китабханалары ичәрисиндә даһа сүр'әтлә инкишаф едиб артмышдыр.

Республиканын али тәһсил мүәссисәләри елми китабханаларын фондунун формалашмасы просесини вә онун инкишаф динамикасыны нәзәрдән кечирәркән ајдын шәкилдә һисс олунур ки, Совет һакимијјәти илләриндә онларын фондуна дахил олан профилә ујғун әдәбијјатын мигдары 90-чы илләрлә мүгајисәдә чох јүксәк олмуш вә 90-чы илләрдән башлајарағ кәскин сурәтдә ашағы дүшмүшдүр. Мәсәлән, әкәр БДУ-нун елми китабханасына 1990-чы иләдәк һәр ил мүхтәлиф елм сәһәләринә даир 90 минә јахын әдәбијјат дахил олурдуса, 1991-чи илдә онларын сајы 504 нүсхә, 1994-чү илдә 5658 нүсхә, 1997-чи илдә 5766 нүсхә олмушдур.⁹ Јахуд республикада али тәһсилли педагожи кадрлар һазырлајан Н.Туси адына Азәрбајчан Педагожи Университетинин (кечмиш В.И.Ленин адына Азәрбајчан Педагожи Институту) китабханасы һәр ил орта һесабла өз фондуна 30-35 мин нүсхә тәдрис вә елми әдәбијјат алырдыса,³ 1990-чы илдән сонрақы дөврлә, јә'ни 1991-чи илдә 10548 нүсхә, 1994-чү илдә 6366 нүсхә, 1997-чи илдә 3686 нүсхә әдәбијјат алмышдыр.¹⁰

Үмумән демәк олар ки, белә вәзијјәт республиканын бүтүн китабхана системи, о чүмләдән али мәктәб китабханалары үчүн харак-

терик олан ән башлыча чәһәтдир. Шүбһәсиз, белә вәзијјәтин јаранмасы Совет Иттифагынын дағылмасы илә бирбаша әлағәдардыр. Белә ки, китабхана фондларынын комплекләшдирилмәсини тә'мин едән әсас мәркәзи елми педагожи тәдрис әдәбијјаты нәшријјатлары илә әлағәләр кәсилдији үчүн республиканын али мәктәб китабханалары өз профилине ујғун елми, тәдрис, методики әдәбијјаты алмагдан мәһрум олмушдур.

Мә'лумдур ки, елми, техники, тәдрис вә методики әдәбијјаты нәшр едән ихтисаслашмыш нәшријјатларын чоху Русиянын мәркәзи шәһәрләриндә јерләшмишдир. Икинчи сәбәби исә чап мәһсулунун гижмәтләринин базар иттисадијјаты шәраитиндә сүр'әтлә артмасы вә кечид дөврүндә иттисади бөһранла әлағәдар али мәктәбләрә вә онларын китабханаларына ајрылан вәсаитин кифәјәт дәрәчәдә олмасы илә бағлыдыр. Бунлардан әлавә, республиканын тәһсил системиндә көклү сурәтдә һәјата кечирилән јениләшмә просеси сијаси системин, елмә, тәһсилә мүнасибәтин дәјишмәси, Азәрбајчанын хаин ермәниләрлә мүһарибә шәраитиндә олмасы вә бир чох объектив вә субъектив сәбәбләр өлкәнин али тәһсил мәссисәләри елми китабханаларынын ишинә, хүсусилә онларын өз профилине даир елми, тәдрис әдәбијјаты алмасы ишинә чидди шәкилдә мәнфи тә'сир кәстәрмишдир.

Тәбии оларағ республика али мәктәб китабханалары фондунун әсасыны кадр һазырлығынын истигамәтиндән асылы оларағ мүвафиг ихтисаслар үзрә дәрсликләр вә дәрс вәсаитләри тәшкил едир. Орта һесабла дәрсликләр фондун јарыдан чох һиссәсини, бә'зи һалларда үчдә ики һиссәсини тутур. Лакин елә һаллар олур ки, фондун елми әдәбијјат һиссәси даһа чох олур. Мәсәлән, 1991-чи илдә Азәрбајчан Нефт Академијасы елми китабханасынын үмуми фондунда олан әдәбијјатын 435682 нүсхәси мүхтәлиф истигамәтли (тәбиәт елмләринә, ичтимаи-сијаси вә һуманитар елмләрә вә дикәрләринә) елмләрә даир әдәбијјат, 421147 нүсхәси исә дәрслик вә дәрс вәсаитләри олмушдур. Артыг 1994-1998-чи илләрдә бу китабханада дәрсликләрин хүсуси чәкиси артарағ елми әдәбијјат һиссәсини кечмишдир.⁸ Тәдтиг едилән дөврлә фондун әсасыны тәшкил едән дәрслик вә дәрс вәсаитләри БДУ-нун вә Азәрбајчан Нефт Академијасынын елми китабханаларында азалымыш, харичи әдәбијјат һиссәси М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун елми китабханасындан башга, галан елми китабханаларда хәјли артмышдыр. Бу артым ән чох Н.Туси адына Азәрбајчан Педагожи Университетинин елми китабханасында мүшаһидә едилмишдир.

Совет дәврүндә нәшр олуи муш ичтимаи-сијаси характерли елми әдәбијатын фондларындан даһа чох мигдарда чыхарылмасы нәтијәсиндә М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун вә Н.Туси адына АПУ-нун елми китабханаларындан башга дикәр елми китабханаларда елми әдәбијатын хусуси чәкиси хејли азалымышдыр. Бу азалма ән чох Азәрбајчан Нефт Академијасы вә Азәрбајчан Тибб Университетинин китабханаларында мүшаһидә едилир.

Сон 7-8 илдә али мәктәб китабхана фондларынын гурулушунда баш верән ән мүһүм чәһәтләрдән бири фондларда харичи әдәбијатын хусуси чәкисинин сүр'әтлә артмасыдыр. Әкәр 1991-чи ил гәдәр али мәктәб китабханаларынын һесабатларында харичи әдәбијат һаггында һеч бир статистик мәлүмат верилмирдисә, артыг 1994-чү илдән башлајараг иллик һесабатларда фондун харичи әдәбијатла комплекләшдирилмәси вә онун верилиши һаггында мәлүматлар верилди. Белә ки, һәр шејдән әввәл Азәрбајчан Республикасы өз мүстәғиллијини газандыгдан сонра онун дүнја өлкәләри илә гаршытылы алағәси күндән-күнә кенишләнмиш, итгисади, сијаси, елми, мәдәни вә тәһсил саһәләриндә интегрәсија күчләнмиш, инкишаф етмиш харичи өлкәләрин Азәрбајчанда нүмајәндәләринин елми, итгисади саһәдә фәалијјәти вә с. бөјүк вүс'әт алмышдыр. Бу да өз нөвбәсиндә кәнч нәслин харичи өлкәләрин тарихинә, мәдәнијјәтинә, итгисадијјәтина олан марагыны артырмышдыр. Она көрә дә китабханалар тәләбә вә мүәллимләрин харичи әдәбијата олан тәләбатыны өдәмәк үчүн өз фондуну бу әдәбијатла комплекләшдирмәјә башламышдыр. Харичи әдәбијатын алынмасында бир чох өлкәләрин Азәрбајчанда фәалијјәт көстәрән һуманитар бейнәлхалг тәшкилатлары, харичи нефт ширкәтләри, ајры-ајры өлкәләрин Бақы шәһәриндә олан сәфирликләринин нүмајәндәләри вә башгалары јахындан көмәклик көстәриләр.

Гејд етмәк ләзымдыр ки, сон илләрдә Азәрбајчанда јаратылмыш өзәл университетләрдә тәдрис әсасән харичи дилдә (инкилис) тәшкил олуи муш. Бу да һәмин китабханаларын фондунун әсасән харичи дилдә комплекләшдирилмәсини тәләб едир. Она көрә дә 90-чы илләрдә Азәрбајчан али мәктәб китабханалары фондунда харичи әдәбијатын хусуси чәкиси даһа сүр'әтлә артмышдыр.

Республика али мәктәб китабханаларынын фондуну характерлә едәркән нәзәрә чарпан үмуми чәһәтләрдән бири дә сон 7-8 илдә китаб тә'минаты көстәричисинин динамик инкишафыдыр. Бу, һәр шејдән әввәл, китаб фондунун артмасы илә дејил, әксинә, республика али

тәһсил мүәссисәләринин сүр'әтлә артмасы фонунда ајры-ајры али мәктәб елми китабханаларынын әсас охучусу олан тәләбәләрин сајча азалмасы илә бағлыдыр. Белә ки, сон 10 илдә республиканын ән ири али мәктәби олан М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун, Техники Университетин, Азәрбајчан Нефт Академијасынын вә башгаларынын тәләбә тәбулу јарыбајары азалмыш, бу азалма ән чох ахшам вә гијәби тәһсил алан тәләбәләрин һесабына баш вермишди. Бу да өз нөвбәсиндә али мәктәб китабханалары охучуларынын үмуми сајынын азалмасына вә тәбии олага һәр охучуја дүшән китабхана китабынын мигдарынын сүн'и шәкилдә артмасына өз тә'сирини көстәрмишди.

Китабхана фондунун сәмәрәли тәшкилини мүәјјән едән әсас мејарлардан бири дә фондун дәвријјә көстәричисидир. Үмумән демәк ләзымдыр ки, республиканын али мәктәб китабханаларында бу көстәричи чох да јүксәк дејилди. Ән јахшы һалда 1,0 дәрәҗә јахындыр. Бу көстәричи әсасән Н.Туси адына АПУ-нун вә М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун елми китабханаларында дикәрләринә нисбәтән јүксәкди. Дикәр китабханаларда исә дәвријјә көстәричиси 0,5-0,8-дир.

Әсиндә республика али мәктәб китабханалары фондунун охучу тәләбатына ујғулуғуну долајысы илә мүәјјән етмәјә имкан верән дәвријјә көстәричиси 80-чи илләрин орталарына олан иттифаг үзрә орта көстәричијә там ујғун кәлир. Белә ки, 1998-чи ил мәлүматына көрә али мәктәб китабхана фондларынын орта дәвријјә көстәричиси 0,68 олмушду.⁷ Көрүндүјү кими, кечән 10 ил әрзиндә республикада али мәктәб китабханалары фондунун дәвријјә көстәричиси бир о гәдәр дә дејишиклијә мәрүз галмаммышдыр.

Мүтәхәссисләрин гејд етдији кими, мәһз фондун дәвријјә көстәричиси охучулар китабхана хидмәтинин сәвијјәсини вә фондун нормативлијини мүәјјән етмәјә имкан верир.⁵ Бу көстәричи республика али мәктәб китабханаларында һеч дә ләзыми сәвијјәдә дејилди. Бу да али мәктәб китабханаларынын фондунда һәлә дә охучуларын тәләбат вә сорғуларына ујғун кәлмәјән чохлу мигдарда елми вә тәдрис әдәбијатынын олдуғуну көстәрил.

Мәлүмдур ки, китабхана фондларына әдәбијатын пајланмасы мәнбәји кими китабхана коллекторлары мүһүм рол ојнајыр. Ләкин сон илләрдә республикамызда нәшријјатларын тәсәрруфат һесабына кечмәси, китабларын гијмәтинин сүр'әтлә артмасы, китабхана фондларына әдәбијатын алынмасына ајрылан вәсәити кәскин азалмасы вә

дикәр сәбәбләр республика китабхана коллекторунун фәалијјәтини ифтич вәзијјәтинә салмышдыр. Она көрә дә республиканын бүтүн китабханалары кими али мәктәб китабханалары да китабхана коллекторундан һазырда лазым олан әдәбијјәти ала билмир.

Республика али мәктәб китабханаларынын комплекләшдирмә мәнбәјинин әсасыны али мәктәбләрдә чалышан профессор вә мӯәллимләрин јаздылары дәрслик вә дәрс вәсаитләринин, монографиларын китабханаја һәдијјә едилмәси, харичи өлкәләрин бейнәлхалг гуманитар тәшкиләтләринин (мәсәлән, бейнәлхалг СОРОС фонду, АБШ-ын Авразија, АЈРКС фондлары вә с.), сәфирликләрин, ширкәтләрин пулсуз вердикләри әдәбијјәт тәшкил едир. Һәмчинин мӯәјјән миғдарда пулсуз абунә јолу илә республиканын вә Русија Федерасијасынын профилә ујгун елми ихтисас журналлары, ајры-ајры елми әсәрләр алыныр. Бә'зән дә охучулар итирилмиш әдәбијјәтин әвәзинә јени китаблар верирләр.

Һазырда али мәктәб китабханаларынын комплекләшдирилмәсиндә әввәлки илләрдә олдуғу кими комплекләшдирмәнин тематик-тиположи планы ишләнмәдији үчүн фондун инкишаф перспективини әввәлчәдән мӯәјјәнләшдирмәк мүмкүн дејил. Мә'лум олдуғу кими, нәшријјатлар тәсәррүфат һесабына кечәнә гәдәр онларын өнчәдән тематик планлары дәрч едилиб китабхана коллекторуна, китаб мағазаларына көндәрилир вә сифаришләр алынырды. Китабханалар, о чүмләдән али мәктәб китабханалары тематик планлар әсасында өз профилинә ујгун мүхтәлиф елми, тәдрис әдәбијјәти вә дикәр китаблара сифариш верир вә онун әсасында тематик-тиположи план тәртиб едирдиләр. Тематик-тиположи план китабхана фондунун узун илләр үчүн инкишафыны габагчадан планлашдырыр, онун үмуми истигамәтини вә комплекләшдирмәнин сијасәтини мӯәјјән едир.⁴

Артыг нәшријјатлар өзләринин тематик планларыны гејд олуна сәбәбләрә көрә чап етмәдикләри үчүн али мәктәб китабханалары да тематик-тиположи планда фондун јени китабларла комплекләшдирилмәсини әввәлчәдән планлы тәртиб едә билмир.

Һазырда тематик-тиположи планда әввәлчәдән јалныз республиканын вә Русија Федерасијасынын нәшр етдији дәври мәтбу органдарын алынмасынын миғдарыны көстәрмәк мүмкүндүр. Она көрә дә сон илләрдә бир чох али мәктәб китабханалары тематик-тиположи планын ишләнмәсини дајандырмышлар.

Беләликлә, 90-чы илләрдә јаранмыш шәраитдән асылы оларағ

али мәктәб китабханалары фондларынын комплекләшдирилмәси епизодик олмуш, онун планлы тәшкили вә формалашмасы просеси позумушдур. Бу да нәтичә е'тибары илә али мәктәб китабханалары фондларынын мӯәјјән гәдәр касадлашмасына, китабхана фондунун истифадә дәрәчәсинин ашағы дүшмәсинә, ән башлычасы исә мәктәб тәләбәләринин, профессор-мӯәллим һеј'әтинин китаба олан тәләбатынын лазымы дәрәчәдә өдәнилмәсинә чидди тә'сир көстәрмишдир.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. *Азәрбајчан Республикасында милли тәһсил инкишафы саһәсиндә көрүлмиш ишләр вә гаршыда дуран вәзифәләр: республика тәһсил назир Мисир Мәрдановун Азәрбајчан мӯәллимләринин гурултайында мә'рузәси* //Азәрбајчан мӯәллими, 1998, 1 октябр.

2. *Алыјев Т. Тәләбә кәнчләрин коммунист тәрбијәсиндә али мәктәб китабханаларынын ролу* //Зәһмәткешләрин коммунист тәрбијәси ишинә китабханаларын көмәји /Елми әсәрләрин тематик мәчмүәси. - БДУ, Бақы, 1989. С. 89-95.

3. *Алыјев Т. Азәрбајчан ССР-ин али мәктәб китабханаларында тәләбәләрә китабхана хидмәтинин тәшкили* //Азәрбајчанда китабхана иши /Елми әсәрләрин мөвзу топлусу. - БДУ, Бақы, 1991. - С. 60.

4. *Библиотечные фонды: Учебник для библиотек фак. инст-ов культуры пед. институтов и университетов. /Под ред. Ю.Н.Столярова и Е.П.Арефьевой М., Книга, 1979. - 201.*

5. *Бугв П.Г. Пути перестройки библиотек высших учебных заведений* //Сов. библиотековедение, 1987. - №2. - С. 47-52.

6. *Бүтүн имканлар тәһсил јүксәлишинә јөнәлдилмәлидир* //Азәрбајчан, 1994. - 1 сентјабр.

7. *Петрова С.В. Краткие итоги и обзор выступления на всесоюзном совещании работников библиотек высших учебных заведений по вопросам перестройки библиотечного и информационного обслуживания читателей* //Науч. и техн. б-ки СССР. -1998. - №1. - С. 24.

8. *Азәрбајчан Нефт Академијасынын 1990-1998-чи ил һесабатлары.*

9. *М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун 1990-1998-чи ил һесабатлары.*

10. *Н.Туси адына Азәрбајчан Педагожи Университетинин 1990-1998-чи ил һесабатлары.*